

УДК 39(07)

ЦИГАНОК Оксана Олександрівна
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
української літератури, українознавства та
методик їх навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
e-mail: ksana-vania@ukr.net

ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОТРЕБ УКРАЇНЦІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Анотація. У статті автор розглядає українознавство як цілісну систему знань про народ, його традиційну культуру, знання, побут, характер, етнічну історію. Проаналізовано поняття «культура», «потреби», «культурні потреби» особистості та розглядаються шляхи їх формування у процесі вивчення українознавства. Окреслено завдання освіти у процесі формування культурних потреб та розвитку інтелектуального потенціалу суспільства на засадах українознавства. Увага приділяється духовним і культурним цінностям українців, як найважливішим стабілізаційним факторам суспільного життя. Зроблено висновки, що в основі формування традиційної культури потреб українців полягає у вивченні дисциплін українознавчого циклу.

Ключові слова: культура, традиційна культура, потреби, культура потреб, українознавство, формування культури потреб.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення свідчать, що для подальшої розбудови української держави важливою передумовою є усвідомлення народом своєї національної ідентичності, на основі якої формується національна свідомість і самосвідомість, національний дух та етнічна ментальність. Знання базових рис нації виконують прогностичну функцію та дають змогу, придивившись глибше до себе, зазирнути в майбутнє, адаптуватися до нього.

Аналіз актуальних досліджень. Вхідження України в європейський освітній простір та глобалізаційні процеси, що охопили весь світ, спричинили необхідність відновлення національної системи виховання й освіти. Концепція національного виховання молоді затверджена у червні 2009 року визначає головною метою передачу молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України, які передбачають самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, фізичну, екологічну культуру, індивідуальні здібності і таланти.

У статті «Школа: проблеми ментальності та національної самосвідомості» Ю. Бондаренко та Є. Пасічник наголошують: «Для кожної нації необхідним є зберегти духовну єдність поколінь, наступність культури. Тільки через систему національного виховання можна забезпечити формування людини-громадянина з високою національною гідністю, національним характером, складом мислення. Національний тип особистості виростає на ідеях національної філософії, народних ідеалах і традиціях, звичаях і обрядах, тобто на культурно-історичному досвіді, здобутках народу багатьох епох, його морально-етичних цінностях» [1, 70].

Проблема формування культури, її різних аспектів привертала увагу багатьох дослідників. Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, В. Вілюнас, С. Рубінштейн, П. Якобсон обґрунтували психологічний аспект культури почуттів. Л. Коваль, Т. Коненко, О. Лук, Г. Шевченко у своїй роботі досліджували культуру почуттів і шляхи її формування у дітей різних вікових категорій.

Здійснити це має в першу чергу вчитель-філолог, який на етико-естетичних засадах української класичної літератури зуміє зацікавити юнацтво народною культурою, ознайомити з духовними цінностями, сформувати у них систему українознавчих орієнтирів. Можливим це стає тільки тоді, коли сам учитель буде добре обізнаним в царині українознавства.

Мета статті – з'ясувати шляхи формування традиційної культури потреб українців у процесі вивчення українознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українознавча освіта це цілісна система знань про народ, його традиційну культуру, знання, побут, характер, етнічну історію [2]. Вивчення цієї проблеми безпосередньо пов'язано із засвоєнням знань з історії, літератури, філософії, культурології, етнографії тощо.

На початку ХХІ ст. з українознавства (народознавства) як науки, навчальної дисципліни визначено конкретний аспект дослідження, методологію вивчення предметів, явищ та процесів, методичний інструментарій, сформовано наукову традицію і, врешті-решт, світову практику.

Українознавча підготовка студентів – це процес вироблення в особистості майбутнього учителя-філолога конкретних психологічних засобів засвоєння народознавчих знань, розуміння ролі історичних знань про свою державу, народ, його традиції, звичаї та обряди, вироблення професійних навичок та вмінь у процесі засвоєння навчання у вищому навчальному закладі. Сучасний учитель – це одночасно і викладач, і вихователь, і організатор діяльності дітей, активний учасник спілкування з учнями, їхніми батьками і колегами. Він має постійно підвищувати рівень свого професіоналізму та педагогічної майстерності, вести творчий пошук.

Учитель-філолог-українознавець у щоденній педагогічній роботі має вирішувати наступні завдання: сформувані у вихованців бажання навчатися, підготувати їх до життя у сучасному соціумі, виховати гармонійну особистість, яка має чітко визначений ідеал людини, громадянина, патріота, володіє належною кількістю знань та умінь, що допоможуть у подальшому житті.

Згідно з дослідженнями співробітників Науково-дослідного інституту українознавства воно передбачає органічні елементи крає-, країно-, народо-, природознавства, але не як суми інформації про ті сфери буття, а саме як елементи цілісної системи знань цілісного феномена, яким є Україна й світове українство, що можуть бути розкриті лише через органічне співвіднесення таких центрів пізнання як Україна – етнос, нація; Україна – природа; Україна – мова; Україна – суспільство, держава; Україна – культура

(матеріальна й духовна); Україна у міжнародних відносинах; Україна – доля, ментальність, історичні місія.

Поєднання концентрів із знанням етапів розвитку українознавства, розуміння себе і світу, а також таких філософських і моральних понять як «життя – смерть», «прекрасне – потворне», «добро – зло», «людяність – жорстокість», «честь – безчестя», «вічне – тимчасове» тощо. «Тільки цілісне бачення історичного процесу в минулому, сучасному і майбутньому дасть змогу вирватися із полону часу, соціально-політичних, галузевих, регіональних і т.п. обмежень, суб'єктивного впливу сучасників, дасть змогу піднятися на усім цим, сприятиме адекватному самопізнанню, самовдосконаленню. Феномен українознавства проявляється саме у створенні в свідомості своєрідної матриці співвідношення деталей і цілого» [3, 118].

Концентр «Україна – культура» поєднує численні питання, що стосуються теоретико-методологічного і практичного дослідження вітчизняної культури.

Ключове з них стосується самого поняття культура. У «Культурологічному словнику-довіднику» З. Гіптерс культура визначається як «Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії» [4, 173 – 174]. Відповідно культура поділяється на матеріальну, її становлять матеріальні цінності та духовну – досягнення суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва, літератури, в організації державного і суспільного життя. Ще одне пропонуване визначення: «Визначальний фактор потреб і поведінки людини, яка засвоюється у сім'ї чи через інші суспільні інститути певний набір цінностей, стереотипів сприйняття, поведінки і дій у навколишньому середовищі» [4, 173 – 174].

М. Юрій вважає, що розвиток і функціонування культури – це особливий спосіб життєдіяльності етносу, а отже, кожна культура виражає специфіку життя її творця, його поведінку, особливий спосіб його світосприймання у міфах, легендах, релігійних віруваннях і ціннісних орієнтаціях, що надають зміст існуванню людини [5, 241].

Автори навчального посібника «Культурологія: культурогенез» Н. Ніколова, М. Чмихов наголошують, що «вся культура людства є насамперед його давньою культурою» [6, 11].

Д. Антонович підкреслював, що культурний розвиток кожного народу проходив у процесі постійних взаємовідносин різних народів між собою, постійного перехреснування культурних взаємовпливів [7, 21].

У педагогічному словнику С. Гончаренка потреба визначається як «стан живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності і є рушійною силою їхньої активності. Розрізняють біологічні потреби, властиві живим організмам, та соціальні потреби, що мають суспільно-історичний характер і зумовлені розвитком матеріального виробництва. Педагогічне значення потреб впливає з їхньої ролі в розвитку особистості. Тому до бажаного результату веде тільки такий педагогічний вплив, який правильно враховує потреби дитини, підлітка, юнака і спрямований на виховання цих потреб через різноманітні мотиви діяльності дитини» [8, 264].

Великий тлумачний словник української мови за редакцією В. Бусела тлумачить потребу таким чином: «1. Необхідність у кому-, чому-небудь, що вимагає задоволення; потрібність. // Умови, які змушують до чогось, спричиняють щось.... // необхідність або бажання робити щось, діяти певним чином. 2. Те, без чого не можна обійтись; вимоги, які необхідно задовольнити. // Умови, необхідні для когось, чогось» [9, 1090].

Усвідомлення індивідом своїх потреб у співвідношенні їх з предметами навколишнього світу формують ціннісні орієнтації особистості. Науковці досі не мають єдиної думки щодо системи цінностей. Зокрема, К. Кларк ототожнює цінності з аспектом мотивацій, А. Маслоу з потребами, Г. Оллпорт з особистісним смыслом, Е. Фромм з підтримкою здатності людини до життя, М. Рокич з переконанням, В. Ядов з соціальними настановами.

У сучасному світі культурні потреби повинні формуватися і розвиватися такими темпами, щоб не відставати від динаміки тих внутрішніх процесів, які відбуваються в суспільстві. В основі цього процесу мають бути вікові надбання

та ціннісні орієнтації народу. Культурні потреби визначають рівень людського розвитку і можуть служити критеріями даного суспільства так і держави.

Культурні потреби формуються для практичного застосування в людській діяльності. Особлива роль, за твердженнями академіка П. Капіци належить освіті: «Завдання, поставлене перед освітою, полягає не тільки в тому, щоб давати людині всебічні знання, необхідні для того, щоб стати повноцінним громадянином, а й розвивати в ньому самостійність мислення, необхідну для розвитку творчого сприйняття навколишнього світу» [10, 3].

На підставі сучасних досліджень у різних галузях науки можна стверджувати, що на формування етнічної культури, мови, релігії, психічного складу етносу впливають географічне (природне) середовище існування.

І. Мойсеїв у праці «Храм української культури» підкреслює, що життєвий («потрібнісний») світ народу підлягав синергетичному закону локалізації, становив природну передумову культурної цілості, яка витворювала власну смислову суб'єктивність на основі ціннісно-пізнавально-буттєвої центрації духовного життя. Формувався специфічний центр – космо-психо-логос, в якому зосереджувалися найвищі вартості суспільства, у ньому постає самотність народу «у мовно-мисленнєвих, ритуальних, світоглядних формах оволодіння дійсністю» [11, 187]. Трансформуючи таким чином світ нації в саморух культури, традицію [11, 187]. Тобто, для українців у пріоритеті завжди було духовне, а не матеріальне.

Сакральна духовність, за П. Кононенко, систематизується концептами: віра – надія – любов; культурні цінності – ідеями істини, добра, краси, гуманістика визначається ідеалами особистості, долі та духу [12, 144].

Духовний стрижень етносу і його культури являє собою сталу систему традицій, яка акумулює етнокультурну інформацію (систему уявлень) поколінь. Цією ж системою регулюється й рівень інформації, необхідний для утворення етносу, і рівень іноетнічних запозичень у даній культурі. Д. Будняк зауважує, що регулювання етнокультурної інформації здійснюється за допомогою стереотипів – своєрідних архетипних елементів, з яких і вибудовується

культура етносу. Вони є суттю механізму традицій, без них не може існувати жодна культура, як традиційна, так і сучасна [13].

Процеси глобалізації спричинили появу нового типу суспільства – інформаційно-технологічного, яке поступово знищує культурну різноманітність світ. А тому одним із основних завдань педагогіки – збереження національної культури та педагогіки.

Національні культури як системи цінностей видозмінюються відповідно до вимог глобалізації, внаслідок чого розмиваються кореневі системи культурних конфігурацій. Отже, збуваються висловлені О. Шпенглером і Х. Ортегою-і-Гассетом застереження про небезпеку регіональним і класовим культурам з боку так званої «масової культури».

М. Жулинський у виступі на V Міжнародному конгресі українців (2002 р.) зазначав: «... проблема глобалізації вийшла на найвищу орбіту планетарної конфліктності, бо порушує найважливіше питання людства – перспективу світосистемності. Без рівноправного діалогу культур, без урахування духовного потенціалу і перспектив розвитку кожної цивілізації важко формувати ефективні механізми взаємодії суспільств в глобальному цивілізаційному поступі. Для нас, українців, формування державницького світогляду опертого на патріотизм, на почуття національної гідності, національної гордості, на соціальну справедливість і загальнолюдську відповідальність за долю нашої планети, на духовність і моральність, є необхідною запорукою нашого цивілізаційного розвитку». – На його думку: «... на основі рівноправного діалогу культур і цивілізацій можна виробити механізми взаємодії, діалогу й порозуміння в епоху глобалізації» [14, 6].

Тому максимальна увага має приділятися дослідницькій, науковій і пошуковій українознавчій роботі.

На заняттях з дисциплін українознавчого циклу слід розглядати та узагальнювати основні концепції, теорії, погляди, які впродовж двох останніх століть висувалися дослідниками для пояснення таких феноменів, як етногенез, культурогенез. Зважаючи на сучасний стан зарубіжної та вітчизняної науки, такий підхід найбільш оптимальний, він сприяє формуванню у молоді

толерантного ставлення до різних думок, розвиткові творчого мислення та прагненню самостійно віднайти істину. Тому при підготовці до занять варто використовувати дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених різних напрямків і шкіл етнографії та етнології: Г. Андрєєва, Дж. Арона, А. Бабуріна, О. Боржковського, Ю. Бромля, Хв. Вовка, В. Даниленка, П. Ігнатенка, М. Грушевського, Л. Гумільова, Е. Дюркгейма, К. Леві-Строса, Ю. Липи, І. Огієнка, С. Павлюка, А. Пономарьова, О. Потебні, Б. Рибаківа, С. Сегеди, В. Скуратівського, Е. Тайлора, М. Тиводара, С. Токарева, Ю. Шилова та багатьох інших.

У процесі вивчення українознавства слід якомога більше уваги приділяти протиставленню української традиції новим глобалізаційним віянням. Особливої ваги набувають дослідження, що стосуються питань формування українського етносу. У першу чергу це стосується доіндоєвропейської епохи, індоарійських, трипільських та скіфських часів, епохи формування Київської Русі, становлення Київської держави, надзвичайно важливо правдиво висвітлювати добу козаччини та боротьбу українського народу за незалежність. Адже на заняттях ми виховуємо не манкуртів, не людей без роду-племіні, а духовно, національно та політично розвинених особистостей.

На сьогодні в Україні існує проблема незбалансованості людського розвитку через суперечності, які є в самому суспільстві та істотно впливають на формування культурних потреб народу.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Тільки система освіти, заснована на знанні та розумінні традиційної культури потреб дасть можливість мати високий людський потенціал, який впливатиме на якість формування культурних потреб. Тобто їх рівень та інтелектуальний потенціал суспільства є найважливішою складовою національного багатства, якісний зміст культурних потреб людини, широта і адаптація в суспільстві, прагнення до творчості, вміння вирішувати нестандартні завдання стають основою прогресу країни, її стійкості і безпеки.

Становлення, існування та розвиток народу неможливий без розвитку цілого комплексу, що складається з духовної та матеріальної культури. Адже

культура не просто галузь, яка надає послуги для задоволення культурних і творчих потреб народу, це сукупність усіх цінностей, створених працею і творчістю народу, це сукупність господарсько-культурного життя і побуту етносу в кожну з конкретних історичних епох. Це може стати предметом подальшого наукового пошуку.

Список використаної літератури

1. Бондаренко Ю. Школа : проблеми ментальності та національної самосвідомості / Ю. Бондаренко, Є. Пасічник // Слово і час. – 1993. – № 6. – С. 70–77.
2. Павлюк С. «Величне твориться не одразу...» / Степан Павлюк // Березина. – 2000. – № 3. – С. 3–4.
3. Токар Л. К. Об'єкт і предмет українознавства / Л. Токар // Українознавство. – 2001. – № 1. – С. 117–130.
4. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник / З. Гіптерс. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.
5. Юрій М. Ф. Етнологія : Навчальний посібник / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2006. – 360 с.
6. Ніколова Н. І. Культурологія : культурогенез : навч. посіб. / Н. Ніколова, М. Чмихов. – К. : Видавничий дім «Скіф», 2012. – 440 с.
7. Українська культура : Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби ; Перед. слово М. Антоновича ; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – К. : Либідь, 1993. – 592 с.; іл. («Пам'ятки історичної думки України»).
8. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови : бл. 170000 сл. та словосполучень / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
10. Зиятдинова Ю. Е. Ноосфера культурных потребностей : социокультурный феномен : автореферат дис. на соискание науч. степени доктора

социологических наук : спец. 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни» / Ю. Е. Зиятдинова. – Майкоп, 2010. – 52 с, [1] с.

11. Мойсеїв І. Храм української культури : (філософія семіосфери) : посібн.-досл. / І. Мойсеїв ; Всеукраїнський фольклорно-етнографічний центр «Рідна хата». – К., 1995. – 464 с.
12. Кононенко П. П. Українська земля і люди у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації та культурі / П. Кононенко // Українці у світовій цивілізації і культурі : Колективна українознавча монографія. – К. : НДІУ, 2008. – 372 с.
13. Будняк Д. Тріада : етнос – мова – культура слов'ян / Д. Будняк. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2003. – 132 с.
14. Жулинський М. Національні культури і проблеми глобалізації / М. Жулинський // Слово і Час. – 2002. – № 12. – С. 5–10.

References

1. Bondarenko, Y. (1993). School: Problems of mentality and national identity. *Word and Time*, 6, 70–77.
2. Pavlyuk, S. (2000). The great thing is not happening right away... *Bereginya*, 3, 3–4.
3. Tokar, L. K. (2001). Object and Subject of Ukrainoznavstvo. *Ukrainoznavstvo*, 1, 117–130.
4. Gipters, Z. V. (2006). *Cultural Dictionary*. Kyiv: Professional.
5. Yuriy, M. F. (2006). *Ethnology*. Kyiv: Dakor.
6. Nikolova, N. I. (2012). *Cultural Studies: Culturology*. Kyiv: Skif.
7. Antonovuch, D. (1993). *Ukrainian culture*. Kyiv: Lybid.
8. Goncharenko, S. U. (1997). *Ukrainian pedagogical dictionary*. Kyiv: Lybid.
9. *Big explanatory dictionary of modern Ukrainian language*. (2001). Kyiv: Perun.
10. Zuyatdinova, Y. E. (2010). *Noosphere of cultural needs: Socio cultural phenomenon* (DSc thesis abstract). Maikop.
11. Moiseiv I. (1995). *The temple of Ukrainian culture*. Kyiv: Ridna Khata.
12. Kononenko, P. P. (2008). *Ukrainian land and people in the world time and space. Ukrainian sin the world civilization and culture*. Kyiv: NIIU.

13. Budyanyk, D. (2003). *Triade: ethnos – language – culture of the Slavs*. Kyiv: Dmutro Burago.
14. Zhulunskyi, M. (2002). National cultures and problems of globalization. *Word and Time*, 12, 5–10.

TSYHANOK Oksana Alexandrovna,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Methods of their Training at the Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna

e-mail: ksana-vania@ukr.net

EDUCATION OF THE CULTURE OF THE NEEDS OF UKRAINIANS IN THE PROCESS OF STUDYING UKRAINIAN STUDIES

Summary. Introduction. The author of the article focuses on the spiritual and cultural values of Ukrainians as the most important stabilizing factors of social life.

Purpose. The importance of creating a culture of needs on the bases of Ukrainian traditions while studying subjects of Ukrainoznavstvo cycle was proved.

Results. The attention was focused on the role of culture, its development and functioning as a special way of life of the ethnos, its worldview that gives the reason to exist. The author lighted up Ukrainoznavstvo as an integral system of knowledge about people, its traditional culture, knowledge, life, nature, ethnic history.

Originality. The content of Ukrainoznavstvo while preparing students-philologists was emphasized. The essence of centre «Ukraine – culture» was explained. Such notions as «culture», «need», «cultural needs» of an individual were analyzed and the ways of their formation while studying Ukrainoznavstvo were shown.

Conclusion. The objectives of education in formation of cultural needs and development of intellectual potential of society on the basis of Ukrainoznavstvo was showed. All that is very important due to all globalization processes that have led to the erosion of the system of cultural configurations of nations and gradual destruction of cultural peculiarities and traditions.

It was summarized that the basis of formation of traditional Ukrainian culture needs only could be done by means of studying Ukrainoznavstvo subjects.

Key words: *culture, traditional culture, needs, cultural needs, Ukrainoznavstvo, formation of culture needs.*